

Martin A. Ohlson

VIKSBERGSBACKEN

Antikvarie Martin A. Ohlson har i det följande gjort en historisk sammanfattning om den plats på Kungl. Djurgården, där Tekniska Museet nu är beläget.

Säkert är det inte många, som direkt skulle kunna säga var *Viksbergsbacken* ligger och ändock är det massor av stockholmare och andra, som någon gång varit på den. Somliga ha iförda Kungl. Livregementets Dragoners uniform gjort sin värnplikt därute, andra ha civilt fördjupat sig i ingenjörsvetenskapens resultat på Tekniska Museet eller för en stund upplevt främmande världsdelars tjusning på Etnografiska Museet. Viksbergsbacken omfattar emellertid inte bara det område där själva museistaden nu utbreder sig utan sträcker sig ytterligare några hundra meter utmed vattnet bort mot Djurgårdsbrunn.

På de tidigaste kartorna över Ladugårdsgärde — från 1600-talets senare del — återfinna vi platsen som en anonym höjd bland många andra. En del träd äro markerade på den — kanske några av de ståtliga ekar, som nu växa därute, äro kvar från denna tid. — Ett par av dessa kartor ha dock något mer att berätta. På en — den är från 1696 — finna vi mot öster ett område utmärkt som »Grafbäcke», och det kan konstateras att det måste vara fråga om samma gravfält, som vi idag återfinna i terrängen ca 225 meter VNV om Djurgårdsbrunns Vårdshus och som omfattar minst 17 högar, enligt arkeologerna troligen härstammande från vikingatiden.

Ett par andra gravfält av liknande typ ligga i samma trakt ute vid Kaknäs, ett annat nära Borgen på Ladugårdsgärde. Alla tre ha blivit föremål för forskarnas intresse och blivit satta i samband med byar eller gårdsanläggningar som funnits kvar in på medeltiden och om vilka arkivalierna ha en del intressanta upplysningar att ge.

I sina forskningar över stockholmstraktens medeltida byar kom Sune Ambrosiani även att beröra Viksbergsbacken. Han framlade en teori om att nyssnämnda gravfält kan ha hört till en by, som man i arkivmaterialet möter under namnet *Vikby*, men vars läge varit okänt. Det var namnlikheten som förde honom in på tanken, men han framlade även andra belägg för sitt antagande. Är hans hypotes riktig, skulle denna by bl.a. omfattat hela Valdemarsön, d.v.s. nuvarande södra Djurgården. Han ansåg, att byns tomter troligen legat nära Djurgårdsbrunn. Mot hans sammanställning av Vikby med Viksbergsbacken kan möjligen den invändningen göras, att namnet Viksberg först är känt från 1700-talets senare del och att den gårdsanläggning vid höjdens västra del, som kallades så, tidigare hetat *Rolambsberg*.

Ahnlund vill sätta gravfältet i samband med en annan medeltida by, nämligen *Medelby*, som han anser ha legat antingen i närheten av Borgens eller Viksbergsbackens gravfält. Är det senare antagandet riktigt, får onekligen det aktuella området ett speciellt historiskt skimmer över sig. Ahnlund anser det nämligen sannolikt, att man bland de äldre ägarna av Medelby får räkna »det till rangen främsta stiftet», d.v.s. att anläggningen en gång hört till Uppsala ärkestift. Magnus Ladulås hade 1276 skänkt en gård som hette Medelby till domkyrkan. Senare hörde detta Medelby liksom Kaknäs till Åbobiskopen. Nyssnämnde författare drager i sammanhanget fram hur biskop Björn från Åbo vid flera tillfällen besökt Medelby mellan åren 1387 och 1411, »där han låg liksom på eget gods» och att han haft andliga och världsliga stormän som gäster. Åbobiskopen ansågs dock ha försummat att bevaka sin äganderätt av Kaknäs och Medelby, varför gårdarna gått ur hans och stiftets hand och lagts under *Vädla*.

Vad beträffar Medelbys karaktär säger Ahnlund »att det mindre var rörelsens omfattning än själva läget som gjorde gården värdefull: tre hästar, två oxar, två kor, ett par får, en vagn, några plogar och andra åkerbruksredskap», var allt som omnämns i ett bevarat inventarium från 1435.

Vädla gård, under vilken Medelby nu kom att höra, var av betydligt större omfattning. Där räknades djuren i hundratal. Denna medeltida kungsladugård låg på västra sidan av nuvarande Nobelparken, ungefär på platsen för f.d. Skogsinstitutet.

Med Medelbys inkorporering med Vädla försvinner den ur hävderna och först mot 1600-talets slut träder trakten vid Viksbergsbacken åter fram i historiens ljus. Området har väl dock fått vara ett stumt vittne till de märkliga historiska händelser, som utspelades på Vädla gårds marker under medeltidens senare del. Ladugårdslandet, som senare skulle bli känt som militärt övningsfält, var då scenen för blodiga krigiska händelser. Det var här som det bekanta slaget vid Vädla utkämpades sommaren 1517. En dansk-tysk här hade landstigit vid stranden mot öster för att komma till ärkebiskop Gustav Trolles undsättning. Sten Sture mötte fienden »hart utanför Stockholm vid Vädla» och drev den på flykten:

*De sprungo över buskar och gärdesgårdar
dem tyckte den leken var full hårder:*

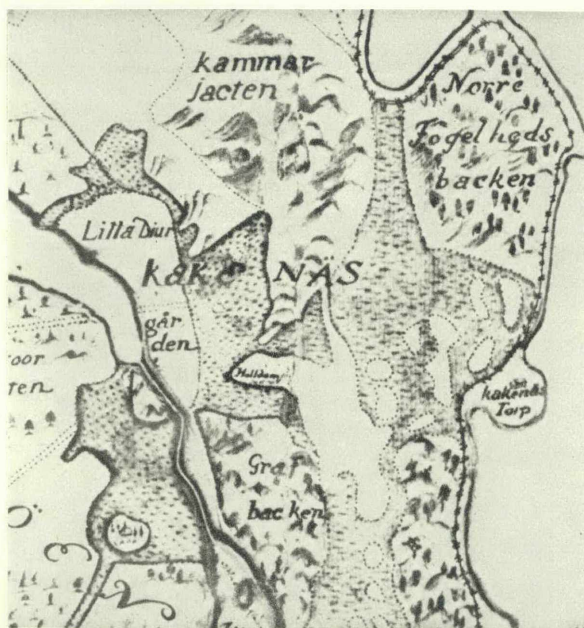
Striden anses ha utkämpats på en bred front över Ladugårdsgärde och ej varit begränsad endast till området öster om Vädla. I denna strid tjänade f.ö. Gustav Eriksson Vasa sina sporrar, på ägorna till den kungsladugård över vilken han några år därefter skulle vara herre.

Under 1600-talets senare del slåss man åter härute. Förhållandena äro dock något fredligare. Det är svenska hären som övar. Riksdrotsen, den myndige Per Brahe, sitter i egen hög person på Viksbergsbackens östra del där han har sitt kvarter och blickar ut över Ladugårdslandet, som nu får sitt elldop som militärt övningsfält. Året är 1672. Som en jättestor ordenskraschan ser man på en samtida karta en skans uppbyggd och runt kring denna nere på fältet 200 m SV Borgen ligger här- och hovlägret utplacerat. Allt ser prydligt och disciplinerat ut, men verkligheten under dessa dagar torde ha varit ganska hetsig. På en tysk karta betecknas skansen som »Lust-Schantz», det var en anläggning med vallar och vattengrav, där man skulle öva sig i försvars- och anfallsstrider. Övningarna började med en landstigning vid Källhagen och följdes sedan av en batalj mellan riksfältherren Karl Gustaf Wrangel och fältmarskalken Gustaf Persson Banér. Under den förres befäl kämpade som ryttmästare över en kavalleriskvadron den unge kungen, Karl XI. Denna kända, som den kallades — stora »attack», ville på sitt sätt hugfästa kungens inträdande myndighetsålder. Monarken visade sig också i hög grad myndig, for hårt fram och gav i stridens hetta bl.a. greve Gabriel Oxenstierna ett svidande slag med flata värjan. Men det fanns de som togo i än värre. I Katarina församlings dopbok kan man läsa i samband med anteckningen om födseln av två gossebarn, att deras fäder avlidit av skador »när skantzen på Ladugårdz åkrar intogsz». Det var tydligen ett i hög grad realistiskt skådespel som riksdrotsen kunde överblicka från Viksbergsbacken.

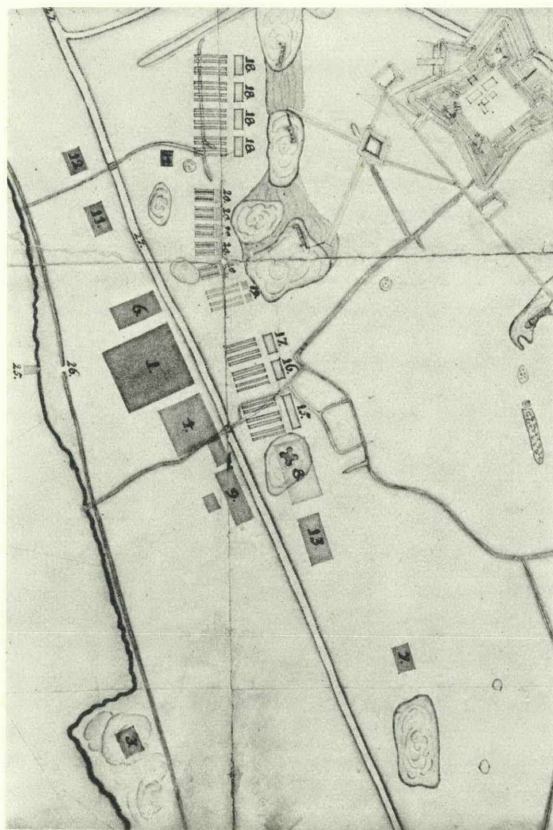
På den förutnämnda kartan från 1696 andas trakten åter frid. Utom »gravbacken» finna vi här för första gången ett område mellan Viksbergsbacken och stranden vid Djurgårdsbrunnsvikens östligaste del betecknat som Lilla Djurgården. Ladugårdsgärde var för Karl XI inte bara ett militärt övningsfält utan också tillsammans med södra Djurgården en omtyckt jaktpark. Det blev emellertid först under Fredrik I som de stora jakterna skulle draga fram härute. Fredrik I njöt mindre av oboisternas krigsmusik, husarernas tjut och truppernas travande än av jägarhornens klang, hundarnas skall och de glada dryckessångerna. Hellre än att befatta sig med de allvarliga regeringsärendena slog han sig ner på Fredrikshov och njöt livet på

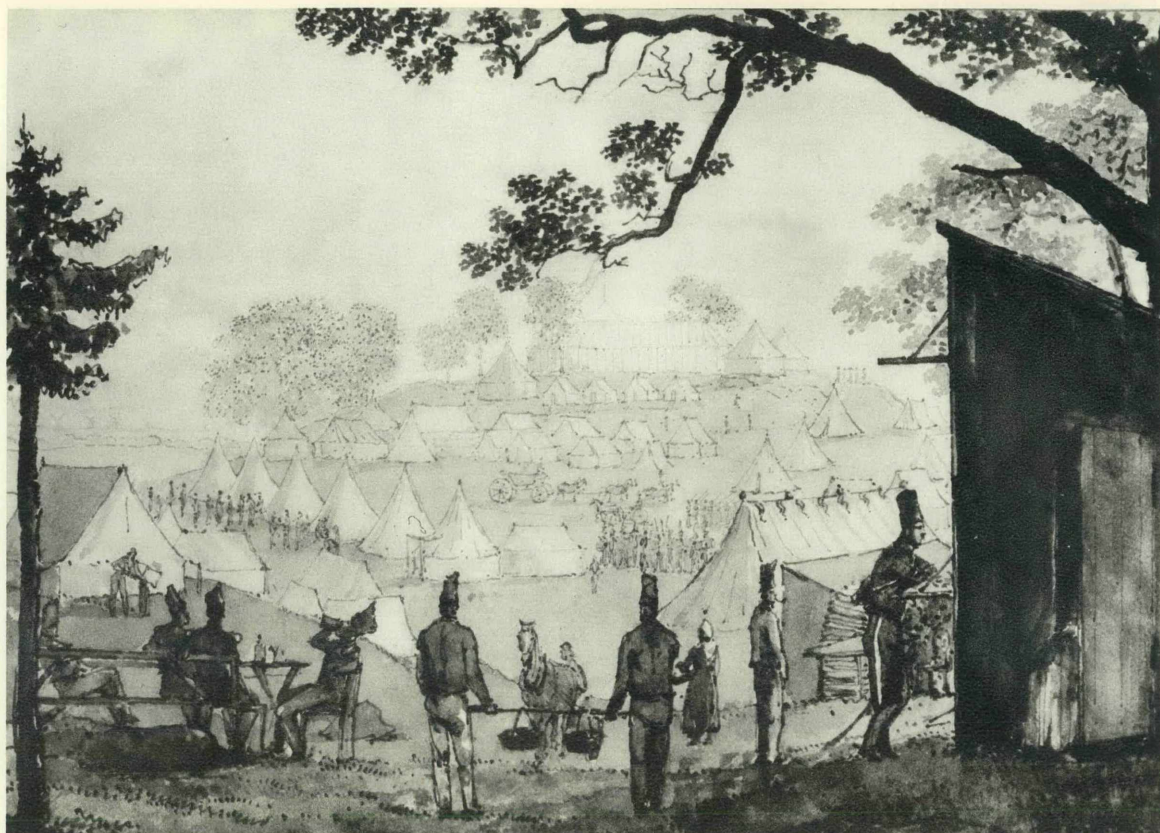

Rosendals slott med flottbron över Djurgårdsbrunnsviken mellan Södra och Norra Djurgården. Detalj av sepialavyr av Eda Bergström efter J. F. Julin. 1830-talet, Stockholms Stadsmuseum.

Detalj av karta »Kongl. Maj:ts Diurgård wid Stockholm» 1696. — Krigsarkivet. Till höger: På »Plan af Skanzen på Stockholms nya Diurgård» 1672 är Viksbergsbacken markerad med siffran 3. — Krigsarkivet.

»Drottningberget på Ladugårds Gärdet under Lägret 1826.» Sepialavvyr av Alexander Wetterling 1826. Stockholms Stadsmuseum.

Detalj av karta över trakten kring Viksbergsbacken. Kartan, utförd år 1820 vid vårt första stentryckeri, finns i sin helhet återgiven i Dædalus 1945. — Tillhör Tekniska Museet.

Djurgården tillsammans med jägare, gunstlingar och mätresser. Jakten var förbehållen kung och hov, men som en lustbarhetens oas sög norra och södra Djurgården också till sig stockholmare i gemen. Det började vid Valborgsmässa och första maj, då man drack »märg i ben», och fortsatte sedan tills höstlöven började falla. Även vintertid drog man ditut, då krogarna ingalunda voro årstidsbetonade och när allt kommer omkring var det väl dessa som mest lockade. Dels fanns det tämligen gott om dem, dels hade de en fördel framför dem som lågo inne i själva staden: de lågo utanför dennas jurisdiktion och backanalen kunde fortgå tämligen ohämmat — stadsvakten hade inget att säga till om. Från 1733 har man en förteckning över Djurgårdens krogar. Deras antal var då 32 stycken, och i raden av namn finner man bl.a. följande: Jägaren Bergen, Jägaren Sefrin, Rosendal, Jägarbostället wid Friedrichshoff. Det är sålunda Djurgårdens jägare, som också hålla krog. De hade krogrörelsen som ett speciellt privilegium. Under någon tid fingo de t.o.m. bränna brännvin.

Jägarboställena lågo framförallt vid Djurgårdens grindar och portar, men ibland också inne på själva Djurgårdsområdet. Ett av dem återfinna vi på kartor från 1700-talets senare del på Viksbergsbackens västligaste del — alldeles emellan den plats där Tekniska Museet nu ligger och Djurgårdsbrunnsvikens strand. På 1760-talet är stället endast markerat genom beteckningen »jägarhus», därefter kallas det på ett par kartor för Rolandsberg. Bolin har en uppgift om att stället skulle ha hetat Rolandsberg, vilket möjligen kan vara en misstolkning av kartornas något svårtydbara uppgifter. Namnet Viksberg finna vi däremot, som förut antytts, först mot seklets slut liksom beteckningen Viksbergsbacken på hela området. Sannolikt är det Fredrik I som en gång låtit uppföra »jägarhuset» — kanske som vaktstuga för »Lilla Djurgården», som ju låg alldeles intill. Bolin har kunnat konstatera, att stället 1738 uppläts åt hovjägaren Sjögren och att det förblev i hans släkt tills grosshandlaren P. A. Fredholm, ägare bl.a. till en del av nuvarande Skansen och Djurgårdsvarvet, inköpte detsamma, troligen under 1800-talets början.

På kartorna kunna vi följa gårdsanläggningens utveckling från det ensamma lilla jägarhuset till en anläggning omfattande mer än dusinet hus. Ännu 1761 finnas endast två hus markerade på platsen, 1781 har antalet vuxit till fem och 1793 har anläggningen ökat med ytterligare några hus, bl.a. en lång, i vinkel mot stranden liggande byggnad, sannolikt en lada. Tyvärr finns ingen bild bevarad från

Rolamsberg-Viksberg, och upplysningarna om densamma äro ytterligt sparsamma. Att den gode jägaren, som bodde här, ej underlät att utnyttja sitt och andra kungliga djurgårdsjägares privilegium att utskänka brännvin och andra drycker, torde dock ej behöva betvivlas. Även Sjögren höll krog. På annat sätt kan väl annars knappast hans plötsliga gästfrihet mot Carl Christoffer Gjörwell, den kände historikern, bibliografen och publicisten, förklaras.

Gjörwell bodde sommartid på Kaptensudden, dit han flyttade ut efter vintermånaderna i stadsvåningen »Solituden». Från »Torpet» gjorde »Eremiten på Torpet», som han skrev sig i sina brev, utflykter i Djurgårdens arkadiska nejder och med blicken fuktad av förromantikens lyriska skimmer. Ensam eller med någon god vän njöt han här utsikterna, ekarna, den första blåsippan bland fjolårslövet, men försummade ej heller de mer lekamliga njutningar som trakten kunde bjuda. En dag i början av juni 1791 beger han sig tillsammans med en bekant till »gamle Sjögrens, och åto vi där tillhopa en skön färsk abborre, samt lät jag också dricka din skål. Detta boställe hava vi alla dagar sett för våra ögon, men ej ännu dess namn: det heter Viksberg, efter det ligger så högt utmed viken. Mitt emot såg jag den nya byggnaden på Rosendal resa sig allt vidare i höjden.»

Bygget som Gjörwell åsyftar var det hus, som sedermera ståthållaren G. de Besche lät uppföra på Rosendal sedan Gustav III ställt tomten till hans förfogande. Där låg dessförinnan ett annat av Djurgårdens många jägarboställen, mindre känt som sådant än ökänt som krog. Det var en plats dit de allra skummaste elementen tycks ha sökt sig för att kunna få supa och slåss ostört. Det är hit som själva satan kommer på bal i Fredmans epistel nr 73, som handlar om när Jergen förskrev sig till den lede. Bellmans val av miljö för den diaboliska handlingen belyser i sig själv tillräckligt stället karaktär.

När Gjörwell företar sina behagliga vandringar i Djurgårdsnejden, är dess tid som jaktpark sedan länge förbi. Adolf Fredrik älskade svarvstolen mer än jakt, och Gustav III:s intresse låg som bekant på ett helt annat område. Med hans tid upphör Djurgården helt att vara jaktpark. I stället framträder Ladugårdsgärde mer och mer som övnings- och kampementsplats. En glansperiod i detta avseende inträder med Karl XIV Johan. Samtidigt beseglas jägarbostället Viksbergs öde.

Bakgrunden är följande. 1819 brann det av de Besche uppförda huset på Rosendal och under 20-talets första år låter Karl Johan uppföra det lustslott, som fortfarande tjusar djurgårdsflanörer. Den av

arkitekten Fredrik Blom ritade byggnaden blev en av polerna för monarken under hans uppehåll härute i samband med de årliga stora militärlägren på Ladugårdsgärde. Den andra polen blev den permanenta lägerhyddan på Borgen, som också hade Blom till arkitekt. På Rosendal hade kungen natt- och på Borgen högkvarter.

För att förkorta vägen mellan de båda platserna lät kungen sommartid lägga ut en pontonbro — det var militär som utförde arbetet — som utgick från en liten udde strax söder om Rosendals brygga — man kan fortfarande se en utfyllnad av sten, som gjordes för att stödja den lösa strandkanten. Bron sträckte sig sedan snett över vikens här starkt avsmalnande del mot Viksberg och torde av allt att döma haft sitt norra landfäste på platsen för bryggan nedanför Tekniska museet, där till endast för några år sedan Djurgårdsfärjorna kunde lägga till. Härifrån slingrar sig i våra dagar en smal gång uppför backen, man kan förmoda att den i stort följer den gamla vägen. Vid krönet övergår den emellertid i en väg, som är byggd och breddad för modern trafik. Den heter sedan 1937 Museivägen och bildar uppfart till Tekniska Museet, som ligger på dess västra sida, och Statens Etnografiska Museum, som ligger på dess östra.

Karl Johan hade omkring 1820 inköpt Viksbergs gamla boställe av den dåvarande ägaren, grosshandlaren Fredholm. Såväl jägar- som krogtiden var förbi, och då stället inte heller tycktes fylla någon annan funktion lät kungen riva detsamma. Ett av husen synes dock ha sparats — möjligen som någon slags vaktstuga. Att hela anläggningen återfinns på en del kartor så sent som 1859, får endast tagas som ett bevis på dessas bristande vederhäftighet.

Viksbergs funktion hade nu minskats ner till att vara en passage. Kanske har dock aldrig folklivet varit så brokigt tjusande härute, som under just Karl Johans dagar. Vägen upp från pontonbron var ingalunda förbehållen majestätet och hans lysande följe. Rosendals brygga — den ligger kvar på sin gamla plats — trafikerades vid denna tid av roddarmadamerna, och massor av stockholmare valde hellre den vackra sjövägen och den kungliga pontonbron, för att via Viksberg taga sig ut till kampementen, än den tröttsamma promenaden över »Jälet» från Ladugårdslandshållet. Dessutom kunde man ju vid bron få tillfälle att överblicka och avhurra det alldeles särskilda skådespel, som konungens passage över bron utgjorde.

Från bröd (plus sup och ev. abborre) hade Viksberg övergått till att leverera skådespel. Detta utspelade sig f.ö. inte bara kring bro-

fästet. Utmed hela den norra sidan av backen samlades gärna de civila för att betrakta beväringen under deras ej alltför betungande tjänstgöring. Visserligen lågo de mest omfattande tältlägren vid Värtan och på Drottningberget vid Borgen, men även Viksbergsbacken kom att spela en roll som kampementsplats. Framför allt synes området under 1800-talets senare del flitigt tagits i bruk. En karta över det stora truppläget 1859 visar att huvudstyrkan av de deltagande trupperna, folk från inte mindre än fem regementen, detta år var förlagd hit. Edward Edholm nämner i sin bok »Om svenska härens hälsovård», att såväl gardesregementenas som artilleriets beväring brukade ha sitt tältläger här. Hans uppgifter gälla 1870-talets senare del. Edholm ger också en del upplysningar om livet på backen och nämner, att det ej fanns några byggnader där, att kokfödan lagades i kokgropar och att latrinerna bestod av gravar — inte något som väl var speciellt karakteristiskt just för denna kampementsplats.

En upplysning överraskar dock: den, att det ej skulle finnas några byggnader här. Boken är tryckt 1880, och just detta år kan man säga att Viksbergsbacken inträder i nutidsskedet. Det är nämligen då som de stora kasernerna här stå färdiga och Kungl. Livregementets Dragoner flyttar in. Det är nu som idyllen byts ut mot logement, stalllängor och kaserngårdsdamm. Dragonkasernen kommer snart att följas av andra i gårdets periferi — Svea och Göta Garde, Livregementet till häst, och Ladugårdsgårdets tid som kampementsplats var slut. Det idylliska lägerlivet utbyttes mot exercis och övningar präglade av större allvar och effektivitet. En kulmen inträdde 1914—1918. Den närmaste efterkrigsperioden kom att under en överdriven optimism präglas av avrustning, och över vårt land gick en regementsdöd för vilken också Livregementets Dragoner blev ett offer. År 1927 ljödo för sista gången ryttarfanfarerna från Viksbergsbacken. Ladugårdsgårde kom att under andra världskriget åter en gång att spela rollen av Marsfält. Viksbergsbacken hade emellertid då redan inlett en ny och fredlig era. År 1938, när krigsmolnen torna upp sig i hotande närhet, öppna såväl Tekniska Museet som Statens Etnografiska Museum och Statens Sjöhistoriska Museum härute sina portar för allmänheten, och den traditionsrika platsen blev den traditionsbevarande museistaden vid Djurgårdsbrunnsviken.